

PSIHOPATIJA I MOĆ: IMPLIKACIJE ZA SOCIJALNI ŽIVOT

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 27. 6. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 20. 10. 2022.

Alisabri ŠABANI

Sažetak

U radu se analizira odnos psihopatije i javne moći. Fokus je dat na činjenicu da je u javnom prostoru moguće zapaziti izvjesne psihopatološke osobine osoba koje obnašaju javne funkcije. Utom smislu navedene su psihopatološke osobine osoba koje konstruiraju javni prostor, tj. njihove osobine se radikaliziraju u kontekstu moći. U tom smislu smo naveli ključne osobine psihopatije i strukture moći koje se zloupotrebljavaju od strane psihopata na vlasti. Rezultat je društvo koje ne može učiniti kvalitetne promjene i dovodi se u stanje nemoći poznato kao kolektivna abdikacija. Snažno uporište za ova promišljanja smo našli u djelu A. M. Lobaczewskog, a naveli smo i T. Clarka kao autora koji formira jednu sociology of evil. Trijada psihopatija-moć-zlo je aktivna realnost u društvu poput našeg.

Ključne riječi

psihopatija, sociopatija, moć, zlo kao socijalni konstrukt

Abstract

The paper analyzes the relationship between psychopathy and public power. The focus is on the fact that in public space it is possible to observe certain psychopathological characteristics of persons performing public functions. In this sense, the psychopathological characteristics of persons who construct public space are stated, ie their characteristics are radicalized in the context of power. In this sense, we have listed the key features of psychopathy and power structures that are abused by psychopaths in power. The result is a society that cannot make quality changes and is brought into a state of powerlessness known as collective abdication. We found a strong foothold for these reflections in the work of A. M. Lobaczewski, and we also mentioned T. Clark as the author who forms a sociology of evil. The triad of psychopathy-power-evil is an active reality in a society like ours.

Keywords

psychopathy, sociopathy, power, evil as a social construct

UVOD

“Ovaj svijet je opasno mjesto za življenje, ne zbog onih ljudi koji su zli, nego zbog onih koji u vezi s tim ništa ne poduzimaju.” (A. Einstein).

Pojam psihopata počeo je da se koristi tokom šezdesetih godina XX vijeka koji je ušao u svakodnevni rječnik, ali sa nejasnim značenjem u smislu njegove razvodnjenosti. Pojam je bio shvaćen kao stigmatizirajući za osobe na koje treba obratiti posebnu pažnju. Oni predstavljaju opasnost za druge ljude, kao i za društvo u cjelini. Za razliku od drugih mentalnih oboljenja psihopate čine daleko gore postupke sa posljedicama koje nisu zanemarive. Oni su krivci za mnoge rizične poslovne ugovore, mobbing, podvale i prevar, kriminal, zlostavljanje a tu se mogu uvrstiti i izazivanje ratova, brojnih ubistava, silovanja, pedofilije, trgovine ljudima i organizovani kriminal (Erikson, 2020, s. 26). Psihopatija kao stanje pojedinca je u literaturi obrađivano uglavnom u okviru psihijatrije, sociologije, psihologije, kriminologije, biohemije, farmakologije, neurologije, endokrinologije. Psihopat je naziv za pojedinca s asocijalnim poremećajem ličnosti, a psihopatologija naučno proučavanje mentalnih poremećaja, uključujući njihove teorijske osnove, etiologiju, progresiju, simptomatologiju, dijagnozu i liječenje. Izraz se u ovom smislu ponekad koristi kao sinonim za abnormalnu psihologiju u smislu bihevioralnih ili kognitivnih manifestacije takvih poremećaja (VandenBos, ed., 2015, *American Psychological Association - APA Dictionary of Psychology*. s. 861). Živimo u doba visoke kompleksnosti, rizičnosti, kao posljedice društvenog i tehnološkog napretka. Složene globalne međusobne veze i cijeli novi digitalni svijet su transformirali naše iskustvo ljudskog svijeta. Ali unutar cijelog tog napretka, nismo se uspjeli riješiti zla koje psihopate kreiraju, njegova definicija još uvijek izmiče. Istoričari pokušavaju katalogizirati zlo i otkriti njegove oblike, dok ga filozofi, književnici i umjetnici lociraju u domeni morala, etike, negativne estetike kao što je to učinio Umberto Ecco u Istoriji ružnoće (2007, s.10.).

Najčešće istraživačke prakse bile su provođene u totalnim institucijama kao što su zatvori, kliničke psihijatarske ustanove, te u uslovima logora i potpunim vladanjem nad tuđim životima (Kadić, 2012, s. 91). To su ekstremne i vidljive situacije koje promoviraju psihopatsku ličnost i gdje se radikaliziraju njihove osobine.

PSIHOPATIJA

U okviru kriminološke tradicije psihološke orijentacije (uže teorije ličnosti), za razliku od teoretičara ličnosti koji se usredotočuju na opće osobine zajedničke svima, tvrdi se da postoji klasa pojedinaca koji imaju izrazitu kriminalnu strukturu ličnosti. Pojam psihopat se naširoko koristi (i često zlorabi) kako od strane profesionalaca tako i od šire javnosti kako bi opisali ovu ličnost. Varijacije na koncepte psihopatije postoje u profesionalnom području od ranih 1800-ih. Kako je navedeno u članku iz 2004. koji se bavio poviješću kriminaliteta, Nicole Rafter je zaključila da je “moralno ludilo” među prvim objašnjenjima kriminalnog ponašanja. Isaac Ray, psihijatar iz 19. stoljeća, definirao je moralnu maniju kao “cerebralnu bolest” koja može uzrokovati da osoba počini užasne zločine bez ikakvog motiva ili grižnje savjesti. Pojam psihopatija zapravo je skovan 1845. godine, a njegovo se značenje s vremenom promijenilo (neki autori još uvijek preferiraju izraz sociopat). Trenutna koncepcija psihopate obično je povezana s knjigom Herveyja

Cleckleyja *Maska duševnog zdravlja (The Mask of Sanity)*, izvorno objavljenom 1941. Cleckley, psihijatar koji je proveo godine radeći s kriminalnim počiniteljima, koristio je studije slučaja kako bi ocrtao ključne crte psihopatske ličnosti. Njegov popis osobina psihopate uključuje: "Površni šarm, manipulativna, natprosječna inteligencija, odsutnost psihotičnih simptoma, odsutnost tjeskobe, nedostatak grižnje savjesti, neuspjeh u učenju iz iskustva, egocentričnost, nedostatak emocionalne dubine, trivijalan seksualni život, nepouzdan, neuspjeh u praćenju životnog plana, sklonost prevari, pokušajima samoubistva (rijetko iskreno), impulsivnost, anti-socijalno ponašanje (prema Vito, Maahs, Holmes, 2007, s.128)".

U dijagnostičkom i statističkom priručniku (Diagnostic and Statistical Manual DSM-IV) psihopatija je uvrštena u antisocijalni poremećaj ličnosti (antisocial personality disorder APD) prema Američkom psihijatarskom udruženju i njihovom izdanju dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne poremećaje (1994). Kriteriji za utvrđivanje antisocijalnog poremećaja ličnosti su:

- neusklađenost s društvenim normama u pogledu poštivanja zakona indicirano ponavljanjem radnji koje su razlog za uhićenje
- sklonost prevari indicirano uzastopnim laganjem, korištenje pseudonima ili prevare drugih radi lične dobiti ili zadovoljstva
- impulsivnost ili neuspjeh planiranja unaprijed
- razdražljivost i agresivnost indicirana ponovljenim tučnjavama ili napadima
- bezobzirno zanemarivanje sigurnosti sebe ili drugih
- nedostatak grižnje savjesti indicirano ravnodušću prema povrijeđenima i maltretiranim osobama.

Robert Hare (1990) je redefinirao Cleckleyevu listu psihopatskih osobina ličnosti i kreirao kontrolnu listu psihopatije (Psychopathy Checklist –PCL). Ponudio je dvofaktorski model za psihopatiju koji je inkorporirao oba Cleckleyjeva modela psihopatije, ličnosti i ponašanja. Ova lista uključuje emocionalne i interpersonalne osobine ličnosti kao što su:

- površni šarm
- grandiozni osjećaj vlastite vrijednosti
- potreba za stimulacijom/sklonost dosadi
- sklonost prevari/manipulaciji
- nedostatak grižnje savjesti ili krivnje
- plitka osjećanja
- bešćutnost/nedostatak empatije
- nedostatak realnih, dugoročnih ciljeva
- neprihvatanje odgovornosti za vlastite postupke
- patološko laganje.

Drugi aspekt liste se odnosi na socijalne devijacije koja uključuje:

- kratkotrajni bračne odnose
- maloljetničku delinkvenciju
- kriminalnu svestranost
- promiskuitetne seksualne odnose
- lošu kontrolu ponašanja
- parazitski životni stil
- probleme u ponašanju ranoj dobi

- impulsivnost
- neodgovornost
- povredu uslovnog otpusta (prema Vito, Maahs, Holmes, 2007, s.129).

U APA rječniku kliničke psihologije (*American Psychological Association APA Dictionary of Clinical Psychology*), (VandenBos, ed., 2013, s.473) se smatra da je psihopatija je nešto stariji izraz za ličnost sa osobinama koju obilježava egocentričnost, impulsivnost, antisocijalna usmjerenost i nedostatak takvih emocija kao što su krivnja i kajanje, što je osobito zastupljeno među recidivistima i višestrukim počiniteljima krivičnih djela.

Inventar psihopatske ličnosti (Psychopathic Personality Inventory) PPI je široko korištena mjera samoizvješća namijenjena otkrivanju glavnih crta ličnosti psihopate (Lilienthal, Widows, 2008, s.640-642). Revidiran je 2005. kao PPI-R, sastoji se od 154 stavke poredane u formatu Likertovog tipa od 4 nivoa zasićenosti stava. PPI-R, kao izvorni PPI, daje ukupni rezultat koji odražava psihopatske tendencije kao i osmofaktorski analitički izvedene skale sadržaja koje odražavaju specifične aspekte psihopatije:

- Makijavelistički egocentričnost;
- Buntovna nekonformnost (ranije Impulsivna nekonformnost);
- Eksternalizacija krivnje (ranije Otuđenje);
- Bezbrizna neplaniranost;
- Društveni utjecaj (ranije Socijalna moć);
- Neustrašivost;
- Otpornost na stres;
- Hladnokrvnost (Skeem, Kennealy, 2008,642-646).

PPI-R također sadrži tri ljestvice valjanosti dizajnirane za otkrivanje aberantnih stilova odgovora koji su potencijalno problematični:

- visokomoralni odgovori (ranije Nevjerojatno visoko moralni odgovori)
- devijantni odgovori
- nedosljedni odgovori (ranije Nedosljednost varijabilnog odgovora).

Iako se psihopatija može promatrati kao evolucijska adaptacija koja dobro služi pojedincu, obično se tumači kao poremećaj ličnosti, ili kao hroničan, nefleksibilan i neprilagođen obrazac odnosa prema svijetu. Većina konceptualizacija psihopatije naglašava osobine emocionalne hladnoće, uključujući bešćutnost, neuspjeh u stvaranju bliskih emocionalnih veza, nisku sklonost anksioznosti, nesavjesnost i sklonost prevari.

Međutim, većina istraživanja je provedena nad zatvorenicima i utvrđena je relativno konzistentna valjanost testa.

Drugi populacijski uzorci su relativno nedostupni, o pojedincima se relativno malo zna, mnoštvo je osoba s osobinama emocionalne hladnoće i koji nemaju neugodne kontakte s pravnim sustavom. Zapravo, izražavaju svoje psihopatske tendencije na način koji nije u sukobu s zakonom; ili čak postižu uspjeh u poslovnom i političkom svijetu kao i u drugim oblastima. Većina suvremenih istraživanja, i gotovo sav praktični interes za psihopatiju vrti se oko korisnosti u predviđanju nasilnog i antisocijalnog ponašanje počinitelja. Nedavna istraživanja osporavaju prevladavajuće pretpostavke da (a) osobine emocionalne hladnoće same po sebi predviđaju nasilje i (b) pojedinci s psihopatskim osobinama ne mogu biti učinkovito liječeni. Teorijski usmjerena istraživanja potencijalnih mehanizama koji podupiru psihopatski poremećaj otkrivaju

važnost emocionalne hladnoće kao vjerojatne manifestacija klasične ili “primarne” psihopatije. Takva istraživanja također sugeriraju da postoji i “sekundarna” varijanta psihopatije, označena psihičkim smetnjama i potencijalitetom nasilja¹.

Najproblematičnije je neslaganje oko konceptualizacija i definiranje obilježja psihopatije. Kao što smo naveli Hervey Cleckley ponudio je dobro prihvaćenu ranu verziju psihopatije. Međutim, ova verzija je bila zamijenjena u Dijagnostičkom i statističkom priručniku (DSM) s modelom ponašanja za antisocijalnu ličnost i poremećaj. Lee Robins i Robert Cloninger su predložili pojam antisocijalni poremećaj ličnosti (tj. psihopatija), a može se najbolje izmjeriti ispitivanjem ponašanja, a ne ličnosti jer je procjena ličnosti manje pouzdana (prema Salekin, Grimes, 2008, s. 649).

Bez obzira na odabrani model, dijagnostički sistemi (npr. DSM-IV- [četvrto izdanje, revizija teksta], Međunarodna klasifikacija bolesti, 10 revizija [ICD-10]) koriste granične tačke za dijagnosticiranje poremećaja, što rezultira raznim permutacijama zadanog poremećaja. Ovo je relevantno za istraživanje psihopatije i praksu jer određene karakteristike mogu biti otpornije na liječenje. Na primjer, “odsutnost nervoze”, “manipulacija”, “sklonost prevari”, ili drugi faktori mogu biti od najveće važnosti za prepoznavanje psihopatije. Odsutnost nervoze, temeljno obilježje ranih definicija, mogu stvoriti hipotezu da je psihopatiju teško prepoznati i liječiti. Osim toga u strukturi ličnosti psihopatske karakteristike se lako vezuju za depresivne karakteristike, a ova interkorelacija umnogome ovisi od okolinskih pritisaka na ličnost psihopate.

Još uvijek ne postoji visokopouzdan test psihoptije, ali ono što istraživanja sugerišu jest da su okolinski pritisci značajan faktor pretvaranja latentne psihopatije u manifestnu psihopatiju.

SOCIJALNI KONTEKST

Na temelju Kurt Lewinove postavke da ljudsko ponašanje i doživljavanje počiva na samo dvije grupe determinanti, individualnim i okolinskim, poznatih kao izraz $P = f(I, O)$, proizilazi važnost okoline za čovjekovo funkcioniranje. Tako je otkriveno na nizu istraživanja (Arthur, 1971, Nelson, 1972) da se praktički ne može postići veća povezanost od $r = 0,40$ između psiholoških činjenica individue i kriterija ponašanja, što znači da se golem dio ponašanja objašnjava uticajem ili pritiskom okolinskih prilika. Budući da je ponašanje funkcija individualnih činjenica individue i uticaja okoline, i da je prevaga na okolinskim prilikama, univerzum odnosa osobe se definira skupom varijabli pravila i uslova koje definira okolina. Okolinske prilike ili pritisci mogu olakšati ili onemogućiti zadovoljavanje potreba individue zbog čega imaju status determinanti ponašanja. Prilike ili pritisci mogu biti socijalne prirode i imaju empirijsku stranu, pa npr. Henry A. Murray je još 1938.g. govorio o “alfa-pritiscima” i “beta-pritiscima” koji se međusobno, s obzirom na okolinu, uglavnom poklapaju. To znači da postoji identitet između realne (“alfa-pritisk”) i interpretirane od strane subjekta definirane okoline (“beta-pritisk”). Raskorak u interpretaciji “alfa” i “beta” pritisaka upozorava na probleme prilagodbe individue bez obzira da li su realne ili potencijalne prirode. Definicija i percepcija socijalnih odnosa između aktera

¹ Praktični interes za psihopatiju proizilazi iz psihopravne problematike koja se pojavljuje u sudskoj praksi koja ima potrebu za identifikacijom pojedinaca koji su neizmjenjivo opasni. Sve češće utvrđena dubina psihopatske poremećenosti utiče na odluku o duljini kazne, na stepen institucionalnog nadzora, uslovni otpust, dodjelu tretmana itd.

(psihopatske ličnosti) u kontrastu s objektivnim uslovima predstavlja temelj za ispitivanje te ličnosti i posljedica njegovog ponašanja.

Alfa pritisci, pritisci karaktera i ličnosti, kao i okolinski pritisci, beta pritisci, čine kompozitum stvarnog ponašanja pa i psihopatskog. Čini se da su ideje zla u psihopate iskristalizirane kroz kriminalne šanse, povoljne trenutke, nesigurnosti, neizvjesnosti i fluidnost društva. To se izražava kroz pauperizaciju društva, socijalne potrese, parohizaciju, interne nacionalne i etničke sukobe, marginalizaciju, demografski slom i migracije te odsustvo volje i znanja elita da rješavaju probleme. Sva nesređenost društva izražava se kroz pojmove demokratizacije, liberalizacije, modernizacije, pluralizacije, parlamentarizacije, dakle, pojmovi i realnosti koje označavaju nešto između radnje i stanja, ni demokratija niti njeno konačno impostiranje nego proces neodređenog trajanja. Upravo su to neizvjesnosti koje mogu u orbitu promovirati psihopatu u javni prostor.

MOĆ

Moć, u svom najopćenitijem smislu, jednostavno je proizvod kauzalnih efekata, odnosno odnos osobe koja ima moć prema osobi koja nema moć. Moć je namjerna upotreba kauzalne moći sa ciljem utjecaja na ponašanje drugih osoba. Socijalna moć je odnos između dva subjekta, od kojih je jedan "glavni" a drugi je podređen. Onaj subjekt koji ima moć "uvježban" je da je provodi nad podređenim. Ovo je uobičajeni pogled na moć i zajednički je svima koji promišljaju o njoj. Pod utjecajem ideja Webera (1922 [1987]), osobito u izvršavanju vlasti u suverenim organizacijama - kao što su države, preduzeća, univerziteti i crkve – moć se može institucionalizirati i postati impersonalna. U tom smislu nije karakteristična ličnost i njene osobine, nego njena institucionalna pozicija. Takvi odnosi moći su asimetrični i organizirani su oko sukobljenih interesa i ciljeva sudionika. Moć je fiksirana na količinu i zato će uvijek biti pobjednika i gubitnika u bilo kojem odnosu moći. Tamo gdje je moć koncentrirana ona ima tendenciju stvaranja trajnih struktura koje oblikuje izvršna vlast. Ove su u teoriji poznate kao relacijske strukture (Scott, 2006). Drugi pristup naglašava kulturnu izgradnju institucija strukture. Ovaj pristup razvijen je u različitim argumentima A. Gramscija, T. Parsonsa i M. Foucaulta. Oni se bave strategijama i tehnikama moći, shvatajući je kao difuznu u cijelom društvu. Za njih je moć konstrukt saradničkih aktera koji olakšavaju kolektivno osnaživanje i kolektivnu disciplinu, ono što Foucault naziva „diskursivna formacija“ moći. Moć djeluje kroz mehanizme socijalizacije i izgradnje zajednice koji proizvode pojedinci kao subjekti s posebnim vrstama mentalne orijentacije i rutine djelovanja. Moć je organizirana na način da su nosioci vlasti oni koji su "ovlašteni" disciplinirati druge. Moć se najbolje realizira kroz oblike uvježbanosti podređenih kroz samodiscipliniranj nad njihovim ponašanjem. Oni se diskursivno formiraju u podređene subjekte koji se prilagođavaju bez potrebe za bilo kakvim izravnim djelovanjem od strane nosioca moći.

Ove pristupe moguće je kombinirati u općenitije prikazivanje mehanizama moći, osobito u složenijim obrascima dominacije vidljivim u državama, ekonomskim strukturama i drugim udruženjima. Elementarni oblik društvene moći može se nazvati korektivnim utjecajem koji, uključuje racionalno, kalkulatивно usmjeravanje prema drugima i djeluje kroz korištenje kazni i nagrade. Dva glavna oblika izraza moći su sila i manipulacija. Sila uključuje korištenje negativnih fizičkih sankcija kako bi se spriječile akcije podređenih, dok manipulacija uključuje korištenje i pozitivne i negativne sankcije (na primjer, novac, kredit i pristup zapošljavanju) kao načina utjecaja na

odluke podređenih. Uvjeravanje, s druge strane, ovisi o retoričkoj upotrebi argumenata, žalbi i razloga koji se nude na temelju socijalizacije, odnosno vjerovanja da je prikladno djelovati na jedan određen način umjesto drugog. Osnovni oblici moći ispoljavaju se u svakodnevici kao međuljudski odnosi moći. Moć ovisi o osobnim atributima i obilježjima onoliko koliko dopuštaju resursi.

Elementarni oblici moći su temelji iz kojih se razvijaju odnosi moći koji se mogu formirati kao strukture dominacija. Dominacija je moć koja je strukturirana u stabilnu i trajnu društvenu strukturu, to je sredstvo kroz koje su elite formirane kao dominantne skupine. Prisila i poticanje su strukture dominacije koje djeluju kroz osnovne oblike sile i manipulacije. Resursi koje kontroliraju nosioci moći unutar strukturne raspodjele

sredstava, oblikuju konstelaciju interesa unutar kojih moraju djelovati i nosioci moći i podređeni. Zapovijed je izraz strukture dominacije koje djeluju diskursivno i utemeljena je u strukturi vlasti. Njoj odgovaraju elementarni oblici označavanja i legitimacije i mogu

se smatrati kao organizirani oblici uvjerljivog utjecaja koji djeluju institucionalizirano. M. Weber to definira kao „dominacija vlasti“, dok A. Giddens jednostavno definira kao „autoritativna dominacija“. Bilo je mnogo rasprava o odnosu između ograničavajućeg i diskursivnog načina dominacije, a to ima veze osobito oko ideje legitimiteta

kao temelja državne moći. Dominacija preko naredbe djeluje kroz strukturiranje prava i obaveza: pravo da nosilac moći izdaje naredbe i naloge kao obavezu za podređene da se pokoravaju. Podređeni pokazuje spremnost izvršavanja naredbe zbog uvjerenja u legitimitet

zapovijedanja. Legitimnost postoji uvijek kad god postoji vjerovanje da je obrazac dominacije ispravan, tačan, opravdan, ili valjan na neki način. Osobe koje su internalizirale prevladavajuću kulturu (i na osnovu toga konstruirale svoj identitet i ciljno ponašanje koje ga potvrđuje) vrijednosti će neupitno poštovati dominaciju. Internalizacija i identifikacija stvara prava i obaveze koje podupiru moć zapovijedanja koja su na raspolaganju nosiocima vlasti.

M. Foucault (1988) je pokazao da prevlast od strane stručnjaka, shvaćena kao moć koja je ukorijenjena u označavajućoj praksi kroz koja je njihova stručnost diskursivno izgrađena. Podređeni prepoznaju i prihvaćaju znanje koje profesionalni stručnjak ima i to im daje pravo

da označavaju i imenuju pojave. Istraživači moći su naglasili da će svaka provedba moći imati tendenciju da stvara otpor, te da je taj otpor također oblik vlasti.

Ova kratka anatomija moći je idealna struktura za psihopate i zato im je moć omiljeni plijen jer u njoj kroz nju mogu realizirati svoje ideje.

PSIHOPATIJA I SOCIOPATIJA

Kao što smo naveli psihopatija i, njoj bliska, sociopatija su oblici antisocijalnog poremećaja ličnosti koje karakteriše emocionalna hladnoća, udaljenost od drugih, manjak osjećaja krivnje i kajanja te iskrivljena moralna uvjerenja. Iako ih mnogi miješaju, psihopatija i sociopatija nemaju iste simptome. Kad je u pitanju sociopatija, definicija kaže da je takva osoba često impulsivna te ne može kontrolirati svoje agresivne ispade. S druge strane, psihopati su odlični glumci i savršeno manipuliraju drugima te naizgled imaju normalan život. Sociopatija je naziv za osobe koje boluju od antisocijalnog poremećaja, što znači da je u pitanju ili urođeno ili stečeno stanje. Za razliku od psihopatije, koja je češće urođena, sociopatija je uglavnom stečeno stanje. Smatra

se da je glavni uzrok nastanka sociopatije trauma iz ranog djetinjstva (npr. zanemarenost u ranoj dobi, fizičko i psihičko nasilje te seksualno zlostavljanje) što znači da se vrlo rano javlja kod djece. Kod ovih osoba, u kasnijoj dobi uočava se nemogućnost održavanja prijateljstava, stalno upadanje u rizična ponašanja i agresivni ispadi prema autoritetima.

Simptomi sociopatije su lakše prepoznatljivi nego psihopatija s obzirom na to da su sociopati jako impulsivni i ponekad ne znaju kontrolirati svoje ispade. Uz to, najpoznatiji simptomi sociopatije su:

- neorganiziranost i nepovjerenje
- promjenjivo raspoloženje
- uporno laganje
- okrivljavanje drugih za vlastita nedjela
- manipuliranje i zlostavljanje drugih.

Ono što je zajedničko psihopatiji i sociopatiji je iskrivljenost emocionalne i socijalne dimenzije života, ali se ona kod ova dva poremećaja potpuno drugačije manifestira.

Psihopati su naizgled normalni ljudi zato što odlično glume i imitiraju poželjne emocije. Izvrsni su manipulatori a ponekad su vrlo uspješni poslovni ljudi zato što znaju kontrolisati svoje psihopatske obrasce ponašanja.

Ujedno su vrlo inteligenti, šarmantni i snalažljivi, a prvenstveno zato što ih nije briga za druge ljude i zato što bez problema preuzimaju rizik jer za njih ne postoji strah. Često se znaju i mogu nametnuti kao menadžeri smisla.

S druge strane, sociopati imaju problema s kontroliranjem svojih agresivnih ponašanja, lako se prepoznaju i u javnom prostoru često bivaju diskvalifikovani. Isto tako, teško im je pokazati zanimanje za drugu osobu jer su fokusirani na same sebe, a za sve vlastite loše postupke uvijek okrivljuju druge.

Važno je istaći da psihopati mogu naizgled imati vrlo uspješne odnose jer savršeno manipuliraju tuđim emocijama.

Smatra se da je sociopate lakše poučiti pravilnim obrascima ponašanja nego psihopate zato što oni ponekad zaista mogu stvoriti određenu vrstu povezanosti s drugim ljudima ili grupama ljudi, a u nekim okolnostima čak osjete i sažaljenje.

Obzirom da se njihov poremećaj razvija od ranog djetinjstva teško je očekivati promjene nakon kratkotrajne psihoterapeutske ili psihofarmakološke intervencije. To se pokazalo kao vrlo efikasno za normalno funkcioniranje sociopata, ali i u takvim situacijama može doći do povremenih ispada posebno ako sociopati ponovno imaju dodir sa izvorima moći, što je svakako moguće.

S obzirom da je zajedničko psihopatiji i sociopatiji iskrivljenost emocionalne i socijalne dimenzije života, često se u jednoj ličnosti isprepliću ove osobine i međusobno se kompenziraju. Pored navedenih osobine, mi smatramo da su iskristalizirane osobine psihopatije:

- inteligencija
- arogancija
- manipuliranje tuđim emocijama
- imitiranje tuđih emocija
- laskanje i davanje komplimenata
- upadanje u rizične situacije

- neriješeni emocionalni sukobi
- neustrašiva dominacija
- nerealno samopouzdanje
- impulsivna antisocijalnost
- problemi s koncentracijom
- neodgovoran način života
- brze promjene raspoloženja
- proračunatost i nezainteresiranost
- narcisoidnost, koju prati velika taština i glad za slavom, važnošću i sl.
- vještina u upravljanju dojmovima
- nametanje smisla, nameću se kao menadžeri smisla
- politika, znanje, vladanje vještinama, finansije su im poželjan plijen jer su izvor moći
- kulturalni kapital im je veoma oskudan i i utilitaran
- nevjerovatna sposobnost da se uklopi u društvo i privremeno prikrije svoje prave karakteristike
- sposobni su spellbindersi u smislu zavodljivog javnog govora
- mnoštvo psihopatskih osobina se ispoljavaju u zavisnosti od definicije situacije.

Kod psihopatije, suprotno uvriježenom mišljenju, nije sve crno-bijelo. Moguće je da neki ljudi imaju manje psihopatske sklonosti, neki umjereni, a neki teške.

Neki psihopati mogu imati samo određene karakteristike stanja, ali ne i sve. Budući da psihopatija nije prepoznatljiv poremećaj, izuzev u situacijama moći (vladanje ljudima, novcem ili nekim simboličkim oblikom moći, poput znanja) ne postoji apsolutna mogućnost direktne identifikacije osobe kao psihopate.

Međutim, u nekim istraživanjima se pokazalo da se magnetskom rezonancom (MR) mogu uočiti neke moždane promjene koje bi mogle ukazivati na mogućnost razvoja psihopatije kod određenih pojedinaca. Dokazano je da je psihopatija povezana s deficitima u određenim moždanim regijama što znači da se može pojaviti i psihopatija u djetinjstvu, posebno ako jedan od roditelja pokazuje psihopatske tendencije. Istraživanja su je pokazala da psihopati imaju više sive tvari u prefrontalnom korteksu, moždanoj regiji odgovornoj za socijalnu prilagodbu, samokontrolu i racionalne odluke. Drugim riječima, abnormalnosti u prefrontalnom korteksu nam ukazuju na to da psihopati teže prihvaćaju socijalna pravila i imaju deficite u samokontroli.

Neke psihopate mogu koristiti ove osobine da počine zločine, ali većina se oslanja na manipulativnu prirodu i zavođenje za postizanje ciljeva.

Mnogi psihopati će pronaći velik uspjeh u poslovnom svijetu zahvaljujući svojoj nemilosrdnoj prirodi – velik broj izvršnih direktora su zapravo jednim dijelom psihopate². Neke druge popularne karijere koje biraju psihopati su svakako institucije zakona, mediji te prodaja. Nisu svi psihopati nasilni, ali mnogi nasilni ljudi mogu biti psihopati. Osoba sa psihopatskim tendencijama vjerojatno neće završiti kao kriminalac, ali će se inteligentno poslužiti institucionalnom mrežom za izbjegavanje kazne.

² Robert Hare dosjetljivo objašnjava psihopatu: "Ako si jako bistar, znaš se dobro obući; imaš dar govorenja; odgojen si u imućnoj obitelji; [onda] ne ideš u banku i opljačkaš je, odeš u banku i postaneš direktor."

Zbog toga su često akteri u kriznom okruženju, a njihova pojava nas lako može zaprepastiti zato što ne osjećaju apsolutno nikakvu vrstu krivnje ili kajanja.

Zanimljivo je da je teško prepoznati psihopatu u institucijama moći (politika, vlast, novac, upravljanje ljudima) zato što je ponašanje psihopata u bliskim odnosima toliko prikriveno da se ponekad čini da su upravo oni idealan izbor za vladajuću poziciju ili rješenje problema. Kao što je navedeno psihopate su odlični glumci i manipulatori tako da vrlo lako uvjere podanike da su srodne duše.

Glavni cilj psihopata je da u potpunosti zadobije pažnju onih nad kojima vlada te nametnutu iluziju da će raditi apsolutno sve u njihovom interesu, a sve će to trajati dok ne postanu potpuno ovisno o njemu.

Nakon što spozna ovisnost, ponašanje psihopata će se svaki put ponavljati, odnosno radit će iste geste kako bi ponovno stvorio ovisnost. Psihopat karakteristike brzo mijenja, ali to ovisi o definiciji situacije. To što je uspio postići za njega predstavlja manipulativni kapital jer zna da može vrlo lako naći nove žrtve.

ANDREW M. LOBACZEWSKI

Politika, kao oblik institucionalne moći, već je odavno u bliskoj, skoro intimnoj vezi sa zlom. Tu ideju nam pojašnjava Andrew M. Lobaczewski u studiji „Politička ponerologija: naučna studija o prirodi zla prilagođenog za političke svrhe“.

Autor je po profesiji psihijatar i bio je žrtva terora u Poljskoj nakon drugog svjetskog rata. Djelimično se može uvrstiti u antipsihijatarsku tradiciju R. Lainga, njeguje mikro-makro interpretaciju. Osim toga imao je i značajno psihoterapeutsko iskustvo sa žrtvama političkog terora i zla.

Zašto nam je ova studija važna? Ona je važna prije svega što dovodi u vezu politiku i prirodu zla koje je samosvrhovito i blisko je stanovištu da je sjedište zla u osobi koja je konstituirana kao bolesna – najčešće psihopatski, sociopatski, antisocijalno i karakterološki.

U nastojanju da objasni zlo u politici autor je svoj napor definisao kao ponerologiju (poneros – zlo, logos – nauka) nauku o zlu (Lobaczewski, 1998, s. 96-182).

Smatra da se u normalnoj populaciji 4% do 6% ljudi koji imaju osobine psihopata. Također, smatra da smo svjedoci i žrtve ovih ljudi koji se nalaze u politici i koji imaju moć. Psihopatske osobine, kako prošlost i sadašnjost pokazuju, kod osoba koje su u politici, javnom prostoru i centrima moći, djeluju udruženo i često su van kontrole.³

S obzirom na navedeno glavne ideje Andrew M. Lobaczewskog su:

- važno je prepoznati psihopate i sociopate u institucijama vlasti, politici, javnom prostoru, upravljanju ljudima

³ Robert Hare je procijenio da se u normalnoj populaciji nalazi oko 2% psihopata. John Clark, autor knjige *Rad sa čudovištima (Working with Monsters)* smatra da je oko 4% populacije psihopatski orijentirano, otprilike oko 3% muške populacije i 0,5% do 1% ženske populacije, a Sigvard Ling zastupa mišljenje da je taj procenat u svijetu između 4% i 5% (prema Erikson, 2020, s.36). Postoje i varijacije između različitih dijelova svijeta. U društvima u kojima je naglašena kompetitivnost, egocentričnost, egoizam, poput SAD-a, veća je vjerovatnost da će psihopate postati vidljive u javnom prostoru i da je procenat njihovog prisustva mnogo veći.

- prepoznati njihovu „normalnost“
- u psihopatiziranim društvima grupa psihopata od 4-6% populacije čini novo plemstvo-elitu, dok grupa od 12-15% postupno gradi novu elitu konformista koji se uspiju okoristiti od “prodaje svoje savjesti”
- napetost i borba u društvu vodi se između ljudi bez savjesti i empatije protiv ljudi sa savješću i empatijom, prezentirana kao borba velikih narativa i ideologija
- jedina ideologija “psihopate političara” jest vlastiti interes
- za psihopate društvena hijerarhija nije vidljiva i zbog toga su u čestom sukobu sa autoritetima
- sujetni su i po definiciji vlastohlepni
- za njih se sve desilo u prošlosti, prošlost je univerzalna kategorija vremena, tamo je i prošlost, sadašnjost i budućnost
- žele da reformišu svijet u skladu sa svojim željama, ali nisu sposobni da predvide implikacije i posljedice
- sanjaju o svijetu u kome njihovo doživljavanje i opažanje realnosti dominira (laganje, podvaljivanje, diskvalifikacija normalnih ljudi itd.)
- socijalna struktura kojom dominiraju normalni ljudi izgledaju im kao „sistem sile i tlačenja“
- preciznom analizom i testiranjem tzv. elita, brojni bi se psihopati već unaprijed odbili od važnih političkih i finansijskih pozicija
- proučavanje ponerologije je ključno za neutralizaciju zla u politici kao moćne i odgovorne djelatnosti
- niz psihopatoloških osobina uključena je i u prosocijalnim ulogama vezane za moć (Lobaczewski, 1998).

S obzirom na BiH dramu ratno, postratno i tranzicijsko stanje je idealna scena za psihopate. Njihove navedene osobine se upotpunjavaju sa socijalnim neredom. Vješti su sa uklapanjem, umiju kopirati ljudske reakcije, izraze lica, ponašanje i geste tijela. Umiju i pustiti koju protokolarnu suzu, iskazati tugu, krivnju, kajanje i zabrinutost. Utrenirani su da pokažu empatiju koju preziru.

Lobaczewski (1998) navodi da je kriterij uspješnosti psihopate njegova neotkrivenost, a u politici njegovo dugo trajanje. Koliko su uspješni dokazuje činjenica da svega dio od do 4% populacije upravlja normalnim ljudima od kojih su većina konformisti, do 40%, a psihopatama su oni važan manipulativni plijen. Za konformiste je nevažno sve što se događa oko njih, izuzev onog što narušava njihov komoditet. Riječ je o koruptivnom ugovoru gdje psihopata političar neće dirati njihov komoditet, a zauzvrat traži i dobija slobodu da vlada po svojim interesima. U međuprostoru se nalazi mreža usluga koji ovaj ugovor čini čvrstim u smislu da su interesi netaknuti i nepovrijeđeni⁴.

Konformisti osuđuju onog ko ima savjest i doživljavaju ga kao prijatnu jer ih uznemiravaju u komoditetu. Može doći do pobuna i protesta normalnih ljudi i da se uzdrmaju uobičajeni odnosi, ali je pravilo da psihopate ostaju nekažnjeni. U ovoj dramu psihopate uživaju i spremni su na sve rizike. U sigurnoj pobjedi oni ponovo nalaze snagu i motiv i, kako nas Lobaczewski nas podučava da dolazi do ponerizacije društva - prijenosu psihopatskih osobina i načina razmišljanja na “normalne” ljude. Dolazi do negativne selekcije, na normalne i nenormalne, na vladajuće i podjarmljene, na gubitnike i dobitnike. Oni koji su kritični gube pozicije i one su dodijeljene onima

⁴ U recentnoj sociološkoj literaturi se ovo stanje naziva kolektivna abdikacija (Ermakoff, 2008, 307)

koji pokazuju više pokornosti. Tako se dalje generira negativna selekcija, nepotizam, korupcija i klijentelizam⁵. Društvo se sve više navikava na pravila igre koje su uspostavili političari-psihopate i u krajnjoj liniji ta društva predstavljaju njihov konstrukt.

Lobaczewski se pita jesu li velike ljudske katastrofe mogle biti spriječene da su psihopati, koji su ih režirali i provodili, bili na vrijeme identificirani. Niz je figura koje zadovoljavaju tu definiciju i traju u političkoj praksi. Problem ostaje i nakon prestanka obavljanja njihove funkcije jer su obični ljudi skloni identificiranju sa svojim vođama. Na taj način ulaze u političku memoriju. Tako društvo supostoji i traje s deformitetima u pogledu osjećanja i razumijevanja morala, socijalne, političke i psihičke realnosti. Gubi se kritičko prosuđivanje i na njihovo mjesto dolaze sentimente koji su vodiči za dalje učvršćivanje već usvojenih stavova.

Sentimente u politici stvaraju osobe koje im služe kao sredstvo zavodjenja ali i konflikta sa stranom koja se ne slaže s njima. Sentimente su takođe alati koji se koriste i u upravljanju dojmovima. Ljudi vole čuti istine koje su u skladu s njihovim već formiranim mišljenjem, a političari im nude ono što žele da čuju. Nema dijaloga, argumenata i kritičkog propitivanja sopstvene pozicije. Socijalno povjerenje opada, raste histerizacija društva (izraz Lobaczewskog) i nude se različitim uvjerenja o socijalnoj realnosti. Sve je to plodno tlo za nastanak populizma, patoloških figure, autoritarne režime i neodgovorno ponašanje prema sebi i drugima. Društvo je patologizirano i nesposobno da iznađe rješenja problema. Pored niza uzroka- posljedica današnjeg stanja, sigurno je da su tome znatno doprinijele loše politike i političari.

Zbog toga je Andrew M. Lobaczewski važan što je tu ideju definisao kroz ponerologiju – nauku o zlu, i na temelju psiholoških, psihijatarskih i empirijskih argumentacija dokazao da učešće aktera u politici sa ozbiljnim psiho-psihijatarskim insuficijencijama ne smiju biti u dodiru sa važnim institucijama moći jer ih definišu u skladu sa svojom strukturom.

TOM CLARK – KA JEDNOJ SOCIOLOGIJI ZLA

Dr. Tom Clark, profesor sociologije na Univerzitetu u Sheffieldu, svoje interese fokusira na formiranje sociologije zla. Koristeći nove izvore podataka kako bi istražio sociologiju zla (<https://search.sheffield.ac.uk/s/search.html?query=sociology+of+evil&collection=sheffield-uni-meta,2022>) Clark smatra da su ljudi su uvijek činili najokrutnija djela jedni protiv drugih, ali ono što je zlo značilo Zoroasteru bilo je sasvim drugačije od onoga što je značilo Augustinu, što je opet drugačije od onoga kako bismo ga sada mogli koristiti. Kao sociologa, zanima ga kako se primjene zla oblikuju i kakve bi posljedice mogle imati. Ističe da je “Cilj sociologije zla je ispitati specifične slučajeve zla i pokušati ih razumjeti kao proizvod društvenog i povijesnog konteksta iz kojeg proizlaze”, i nastavlja “Ovo nije pitanje zašto je netko nešto učinio. Međutim, potrebno je empirijski ispitati kako da zlo postoji, zašto ono postoji u tom obliku i s kojim posljedicama (University of Sheffield, Clark, 2022).”

Kao dio svog istraživanja, Clark je pregledao archive, koje su pohranjene u Britanskom Nacionalnom arhivu, koje sadrže informacije o ozloglašanim serijskim ubojicama kao što su Myra Hindley i Harold Shipman. Naglašava da je odrastao u kulturi zla kao što su filmovi i serijali.

⁵ U jednoj takvoj situaciji „igre“ sa demokratskim izborima poprimaju oblike izbora koji se stalno ponavljaju i zapravo ih dobijaju jedne te iste partije na vlasti bez obzira što su možda promijenjena lica. U starijoj literaturi ovakva društva se nazivaju partijskim društvima, što je jako blizu totalitarnim društvima.

Ukratko, zlo je bilo (a i danas je) dio televizijske scene.

Iz ovog zapažanja proizlaze dva važna zaključka:

- prvi sugerira da svako ostvarenje zla mora imati vezu s kulturom unutar koje se javlja, zlo se mora uskladiti sa interesima publike koja to percipira i na neki način odražava te interese;
- drugo, sposobnost prepoznavanja, održavanja i pregovaranja zla nužno uključuje vlast. Da bi zlo postojalo, trebaju ga imati ljudi koji imaju pristup sredstvima i mehanizmima potrebnim za njegovo stvaranje i mogućnost mobilizacije posebnih odgovore na to.

Clarkova knjiga nastaku "*The Sociology of Evil*" u nastanku, istražuje kako proces identificiranja, pregovaranja i upravljanja zlom nije uvijek tako jednostavan kao što bismo možda željeli da bude. Prema prvom poglavlju, koje mi je poslao mailom na uvid, najvažnija pitanja sociologije zla su pet međusobno povezanih pitanja:

- Kako se zlo saopštava?
- Na koji način se identificira, održava i pregovara?
- Što se u tom procesu demonizira i valorizira?
- Od koga?
- S kojom posljedicom (Clark, 2022, s. 12)?

IMPLIKACIJE

Zlo, konstruirano od psihopata, o kojem mi raspravljamo je sposobnost pojedinca da izazove ogromnu bol drugoj osobi, kada se uklopi u jednu širu institucionalnu strukturu vlasti. Nanošenje zla može biti materijalno, duhovno, simboličko i institucionalno.

Rješenje ovog problema Andrew M. Lobaczewski vidi u formiranju Vijeće staraca (Senat u smislu da imaju znanje i mudrost da prepoznaju problem) koji će svojim autoritetom potvrditi nepodobnost aktera koji imaju značajne karakterološke, socijalne, moralne, psiho-neurološke poremećaje i koji imaju ambiciju da vladaju društvom ili nekim njegovim segmentom. To znači obaveznu psihološku-psihijatarsko-neurološku ekspertizu. To bi npr. kod nas mogao biti Institut za psihosocijalnu dijagnostiku u javnim politikama. Potreba za javnom, kvalifikovanom, neprostrasnom i formalnom kontrolom osoba koje pretenduju da vladaju društvom je neophodna kako bi se donekle spriječile dalje krize našeg društva.

Imamo pravo na to jer BiH predugo trpi teror loših javnih politika i političara kao kreatora naše sudbine.

LITERATURA

- Carthur, R.J., (1971) Succes is Predictable, *Military Medicine*, 136, 539-545.
- Cutler, L.B., (ed in chief) (2008) Inventory (PPI) in: *Encyclopedia of Psychology and Law. Vol. 1&2*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Cutler, L.B., (ed in chief) (2008) *Encyclopedia of Psychology and Law. Vol. 1&2*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Ecco, U., (2007) *Istorija ružnoće*. Beograd: Plato.
- Erikson, T. (2020) *Okruženi psihopatama: kako da sprečite da vas drugi iskorišćavaju*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Ermakoff, I. (2008) *Ruling Oneself Out: A theory of Collective Abdications*. Durham: Duke University Press.
- Kadić, S. (2012) *Aporije biopolitike*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Lilienthal, O. S. & Widows, R.M. (2008) Psychopathic personality. In: Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lobaczewski M.A. (2005) *Political Ponerology: A Science on the Nature of Evil Adjusted for Political Purposes*. New York: Red Pill Press
- Murray, H.A. (1938) *Explorations in Personality*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Nelson, P.D. (1972) Personnel Performance Prediction. In R.W. Wenk, E. A. & Moos R.H. Social Climate in Prison: An Attempt to Conceptualize and Measure Environmental Factors in Total Institutions. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 9, 134-148
- Salekin, R.T. & Grimes, D.R. (2008) Psychopathy, Treatment of, in Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Scott, J. (2006). *Sociology: The Key Concepts*. London, New York: Routledge.
- Skeem, L.J. & Kennealy, J. P. (2008) Psychopathy in: Cutler, L.B., (ed in chief) *Encyclopedia of Psychology and Law*. Vol. 1&2. Thousand Oaks: Sage Publications
- VandenBos, G. (ed. in chief), (2013) *American Psychological Association -APA Dictionary of Clinical Psychology* Washington DC: APA
- VandenBos, G. (ed. in chief), (2015) *American Psychological Association - APA Dictionary of Psychology*. Washington DC: 2015.
- Vito, F.G., Maahs. R.J. & Holmes M.R. (2007) *Criminology: Theory, Research, and Policy*. Sudbury: Jones and Bartlett.
- Weber, M. (1922) *Bürokratie, Wirtschaft und Gesellschaft* Tübingen: J.C.B. Mohr/ Paul Siebeck 1922), Dritter Teil, preveo M Đurić, u: Đurić, M. (1987). *Sociologija Maxa Webera* (Sociološka hrestomatija). Zagreb: Naprijed s. 650-678.

Izvori sa interneta:

- <https://search.sheffield.ac.uk/s/search.html?query=sociology+of+evil&collection=sheffield-uni-meta>
- Mail profesora Toma Clarka od 20.6.2022.g. attachment: Chapter One: Sociology and Evil

Podaci o autoru

Šabani Alisabri, redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. E-mail asabani@fkn.unsa.ba